

1: DE PPR EN DE LANGE JAREN ZEVENTIG

Liesbeth van de Grift

Inleiding

‘Radicaal’ kent in de Van Dale een tweeledige betekenis. Het woord verwijst naar een streven naar ingrijpende hervormingen en betekent daarnaast ‘geheel en al’, ‘totaal’. Beide betekenissen zijn op de Politieke Partij Radikalen (PPR) van toepassing. Een alomvattende visie op economische, sociale en politieke problemen kenmerkte de partij. De oplossing voor deze problemen, die ten diepste met elkaar samenhangen, zou alleen gevonden worden in een grondige herziening van de bestaande orde. Voor de PPR betekende het woord ‘radicaal’ ‘dat wij de samenhang van de problemen zien die zich aan ons voordoen, de gemeenschappelijke oorzaken willen opsporen.’¹ Milieuvervuiling in Nederland, armoede in het mondiale Zuiden, ongelijkheid in eigen land en de bedreiging van de wereldvrede waren voor de PPR onlosmakelijk met elkaar verbonden. De oorzaak ervan zat hem in de kapitalistische, op winststreven gestoelde wereldorde. Alleen een systemische benadering, zo zal blijken uit de hoofdstukken in dit boek, kon hier volgens de partij verandering in brengen.

Zo’n alomvattende visie was kenmerkend voor veel sociale bewegingen die in de jaren zeventig in West-Europa opkwamen. Ze berustte op een mondiaal bewustzijn dat in deze jaren sterk tot ontwikkeling kwam. De oliecrisis, de dreiging van een kernoorlog en milieurampen voedden een besef van samenhang en afhankelijkheid, zelfs kwetsbaarheid. Sociale, economische en ecologische vraagstukken waren met elkaar verbonden; risico’s op wereldschaal waren gedeelde risico’s. Een vaak terugkerende diagnose uit die tijd: het is crisis. Om het tij te keren was fundamentele verandering nodig. Het lokale en het mondiale waren onlosmakelijk met elkaar verweven. Verandering moest op beide niveaus nagestreefd worden; via internationale politiek en via lokale acties. Hetzelfde gold voor het persoonlijke en het politieke; ook die konden niet van elkaar gescheiden worden.

De Politieke Partij Radikalen was een typisch kind van de ‘lange jaren zeventig’, een periode die historici laten beginnen rond 1968 en eindigen bij het aantreden van politici als Margaret Thatcher, Ronald Reagan en Ruud Lubbers begin jaren tachtig. Het ging de partij erom, in de woorden van Wim

de Jong in hoofdstuk 4, 'mensen de kans [te] bieden op een menswaardig bestaan, in Nederland en wereldwijd'. Ze verbond vredes-, verdelings- en milieuvraagstukken met elkaar vanuit een visie die men, achteraf, 'ecologisch burgerschap' zou kunnen noemen.² Deze visie ging uit van verplichtingen over de grenzen van staten, soorten en generaties heen, vanuit een diep door-drongen besef: op deze planeet is alles en iedereen van elkaar afhankelijk. Dit besef zette aan tot vormen van 'zelfregulering'. In alledaagse praktijken werden politieke idealen in daden omgezet; langs de weg van participatie en verantwoord consumeren werd het persoonlijke politiek.

Maar de PPR was op verschillende manieren ook een vreemde eend in de bijt. Ze was een politieke partij tussen sociale bewegingen, tot stand gekomen na een afsplitsing van de Katholieke Volkspartij (KVP). Ze was ook een club die samenwerking zocht met het activistische milieu in een landschap van veelal gevestigde partijen. Ze had één been in het parlement – kort zelfs in de regering – en één been op straat. Via bestaande instituties én buitenom probeerde ze fundamentele verandering te bewerkstelligen. Ook later zou ze tussen andere West-Europese groene partijen een buitenbeentje blijven. Anders dan bijvoorbeeld de Duitse *Grünen* kwam zij niet rechtstreeks uit de milieubeweging voort. Ze was als zodanig geen *bewegingspartij* die moest wennen aan het keurslijf van een politieke partij, maar was van huis uit gewend om binnen instituties te opereren en de parlementaire weg te bewandelen.³

Deze inleiding plaatst de PPR in de 'lange jaren zeventig'. Ze richt zich op drie aspecten in het bijzonder: de visie van de partij op de wereldproblematiek en die dichterbij huis, en in het bijzonder de samenhang daartussen; de strategieën die de partij hanteerde; en de spanning tussen ideaal en praktijk waarmee de PPR zich geconfronteerd zag.

De ecologisering van het wereldbeeld

'That's one small step for man, one giant leap for mankind.' Met deze woorden zette Neil Armstrong in 1969 voet op de maan. Ze weerspiegelden het geloof in wetenschappelijke en technologische vooruitgang. Achteraf bezien kondigden ze ook een tijd aan waarin dat geloof aan het wankelen zou worden gebracht. Ironisch genoeg zouden beelden van *spaceship Earth*, gemaakt vanuit de ruimte, daar juist aan bijdragen.

Historici hebben het over 'the shock of the global' om het gevoel van crisis te beschrijven dat mensen in West-Europa in de jaren zeventig overviel. De oliecrisis, afnemende productie en hoogoplopende werkloosheid aan het begin van dit decennium droegen bij aan een besef van mondiale samenhang en afhankelijkheid.⁴ De economische crisis vormde een breuk met voorgaande decennia, waarin de wederopbouw van de economie en de uitbouw van

de welvaartsstaat prioriteiten waren en massaconsumptie haar intrede deed. Nieuwe technologieën voedden het besef van onderlinge afhankelijkheid. Ruimtefoto's toonden de 'blauwe planeet' in haar nietigheid. De nucleaire dreiging maakte mensen bewust van een gedeeld lot: het was 'One world or none'.⁵ De heersende opdeling van de wereld in blokken – de eerste, de tweede en de derde wereld – stond hier haaks op.⁶

Deze verschuiving zou je de ecologisering van het wereldbeeld kunnen noemen. Mensen bewonen samen dezelfde planeet; handelingen hier hebben elders gevolgen. Alles is met alles verbonden in een netwerk van relaties en wederzijdse afhankelijkheden. Deze manier van denken is ook zichtbaar in het concept 'milieu' dat in de jaren zeventig opgang doet. Het verwijst naar de samenhang tussen atmosfeer, bodem, water en levende organismen. Daar waar lucht-, water- en bodemvervuiling eerder als afzonderlijke en afgebakende problemen waren gezien, werd hun onderlinge verbondenheid nu steeds duidelijker. Milieuverontreiniging had niet alleen nadelige effecten voor een rivier of een stad en haar inwoners, maar raakte het leven op aarde zelf. De oorzaak hiervoor lag bij de omgang van de mens met zijn natuurlijke omgeving.

Wetenschappelijke ontwikkelingen leken dit inzicht te bevestigen. Aan het Massachusetts Institute of Technology brachten wetenschappers, in opdracht van de Club van Rome, het systemische karakter van de mondiale ecologische crisis in beeld. Bevolkingsgroei, voedselproductie en uitputting van natuurlijke hulpbronnen: ze waren allemaal met elkaar verbonden. Dat lieten de computermodellen zien waarop hun rapport *Grenzen aan de groei* (1972) gebaseerd was, zien. De boodschap was alarmerend: de mensheid putte de aarde uit; economische groei stuitte op de grenzen van een eindige planeet. Ongeremde 'vooruitgang' zou uiteindelijk leiden tot de ondergang.⁷

Van woord en daad

Het besef van één wereld ('One world') met een eindige hoeveelheid grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen riep onvermijdelijk vraagstukken van (her)verdeling, solidariteit en rechtvaardigheid op. De vredesbeweging, de milieubeweging, de alternatieve voedselbeweging, en veel andere organisaties die in de jaren zeventig tot bloei kwamen, waren gegrond in het besef dat de wereld niet bij de voordeur ophield. Bovendien had dat wat achter de voordeur gebeurde, directe invloed op de planeet en haar bewoners. Hieruit volgde dat kritische reflectie op het eigen gedrag, alsmede de aanpassing ervan, een morele verantwoordelijkheid was. Het bewustzijn dat het eigen handelen, vooral de ongebreidelde consumptie, producenten en consumenten in andere delen van de wereld en natuur en milieu schade berokkende, bracht de 'ethische

consument' ertoe om lokaal en onbespoten voedsel te kopen en wereldwinkels te ondersteunen. Deze mondiale verantwoordelijkheid, die in de moraal van dagelijkse, vaak lokale praktijken tot uitdrukking kwam, noemt de Duitse historicus David Kuchenbuch de 'glokalisering van de moraal'⁸

Hoe verhielden zich zulke plaatselijke praktijken tot het streven naar ingrijpende hervormingen waar het woord 'radikaal' ook naar verwijst? Ze waren een uitvloeisel van de politieke idealen van herverdeling van macht en inkomen, die op plaatselijk, nationaal en internationaal niveau vorm zouden moeten krijgen. Decentralisering, participatie en zelfbeheer bepaalden internationale agenda's van eerlijke handelspolitiek en gelijke verhoudingen tussen het mondiale Zuiden en Noorden. Ze waren ook bepalend voor de wijze waarop sociale bewegingen zichzelf organiseerden en hoe ze opereerden (wat niet zelden tot interne spanningen leidde). In hun dagelijkse praktijken konden 'kritiese burgers' deze idealen vóórleven met, zo hoopte men, een radicale mentaliteitsverandering tot gevolg.

Van binnen uit de instituties kon zo'n verandering niet verwacht worden, hoewel er zeker geen strikte scheiding bestond tussen politiek en maatschappelijke bewegingen. Ook binnen overheidsinstellingen begonnen opvattingen over bijvoorbeeld milieu en internationale samenwerking te verschuiven, maar genoeg was dat in de ogen van veel activisten niet. Bovendien was het tempo van verandering te traag. Daarom speelden buitenparlementaire acties een belangrijke rol. Een boycot van koffie uit gekoloniseerd Angola, fietstochten langs de 'zieke' Rijn, de verbranding van een dameskorset en een rechtszaak tegen vervuilende kalimijnen: ze trokken de aandacht, legden soms ook druk op politiek en economie, en maakten bovenal mensen tot kritische burgers. *Aksie* was daarmee meer dan een middel; ze was het doel zelf. De PPR stond bij haar ontstaan als politieke partij op enige afstand van het activistische milieu, maar zou in de loop van de jaren zeventig steeds verder die kant op schuiven.

Verandering, maar hoe?

De systeemanalyse van de PPR was doorwrocht, maar dat maakte het vinden van oplossingen niet per se gemakkelijk. De vele 'wicked problems' waaruit de wereldproblematiek en de politiek dichter bij huis bestonden, maakten dat er geen kant-en-klare oplossingen waren. Als alles met elkaar verbonden is – lokale en mondiale niveaus; ecologische, economische en sociale problemen – waar dan te beginnen met de zo gewenste transformatie van de kapitalistische orde, en hoe ver zou die moeten gaan? Zouden mondiale problemen daadwerkelijk op lokaal of zelfs nationaal niveau bestreden kunnen worden? Hoe verhielden afspraken tussen staten en technocratische internationale organisaties die op grote afstand van burgers stonden, zich

met het streven naar decentralisering en democratisering? De hoofdstukken in dit boek laten zien dat de PPR met zulke vragen worstelde. Een uitspraak in de partijkrant in 1976 die betrekking had op het inkomensbeleid zou als illustratief kunnen worden gezien voor de grote ambities van de partij: 'We weten wat we willen maar nog niet hoe.'⁹ Dit betekent niet dat er geen concrete plannen en ideeën waren, verre van dat. Maar het spanningsveld tussen ideaal en praktijk was er altijd.

Dit werd bijvoorbeeld zichtbaar rond het idee van de PPR als 'mentaliteitspartij'. Een betere wereld begon bij het gedrag van mensen zelf. De voorbeeldwerking daarvan zou een proces van maatschappelijke verandering op gang brengen. Deze nadruk riep tegelijkertijd kritiek op binnen de partij. De verschillende hoofdstukken rond thema's als milieu en de verdeling van welvaart laten zien dat PPR'ers zich zorgen maakten om het effect van deze nadruk op verandering van het individuele gedrag. Met de vermanende blik en de opgestoken vinger zou de partij zich eerder vervreemden van delen van de bevolking dan dat ze deze wist mee te nemen. Bovendien was een aanpassing van het gedrag door bijvoorbeeld biologisch en fairtrade in te kopen een prijzige aangelegenheid die niet voor iedereen was weggelegd. Dit riep de vraag op of de PPR zich niet te zeer tot een elitepartij aan het ontwikkelen was.

Deze punten raken aan hedendaagse maatschappijkritiek. De individuele consument is centraal komen te staan in het nadenken over de transitie naar een duurzamere samenleving. Initiatieven rond de 'plasticsoep' vestigen de aandacht op de verantwoordelijkheid van de verbruiker voor milieuproblematiek. In de aanpassing van individueel consumptiegedrag zou een groot deel van de oplossing liggen. 'Iedereen doet wat' is de jongste overheids campagne die benadrukt wat de burger zelf kan doen, terwijl 'een beter milieu begint bij jezelf' uit de jaren negentig nog regelmatig doorklinkt. Die focus op leefstijlverandering en individuele verantwoordelijkheid, aldus critici, heeft afgeleid van structurele weeffouten in het systeem, zoals de voortdurende nadruk op economische groei in plaats van op een circulaire economie. Daardoor is de verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven aan het zicht onttrokken.¹⁰

Op zoek naar de oorzaak van deze ontwikkeling komen de jaren zeventig vaak in beeld als periode waarin de 'doorgeschoten' individualisering en het geloof in zelfregulering hun wortels vinden. De Amerikaanse politicoloog Ronald Inglehart betoogde in 1977 dat er een verschuiving had plaatsgevonden in het heersende waardepatroon in ontwikkelde industrielanden.¹¹ Hij gebruikte het begrip 'postmaterialisme' om te beschrijven hoe materiële waarden, zoals veiligheid en een hoge levensstandaard, onder een jonge generatie plaatsmaakten voor waarden als autonomie, zelfexpressie, welzijn en milieubewustzijn. Deze verschuiving kon plaatsvinden juist omdat in de jaren vijftig en zestig de materiële voorwaarden waren veiliggesteld.

Het narratief van de jaren zeventig als bakermat van de idee dat in anders consumeren en andere leefstijlaanpassingen (alleen) de sleutel tot verandering zou liggen, moet genuanceerd worden. Hetzelfde geldt voor het beeld dat ‘materiële’ zorgen voor activisten in deze tijd een gepasseerd station waren.¹² De bedreiging van vrede in tijden van Koude Oorlog, de milieu-problematiek, economische ongelijkheid: ze vormden geen abstracte, maar heel tastbare problemen. In het geval van milieuvervuiling waren ze bovendien vooraleerst lokaal van aard, zeker voor de vele lokale actiegroeperingen die zich inzetten voor een schone rivier, voor een reductie van uitstoot van nabij gevestigde industrieën en tegen de bouw van kerncentrales.¹³ Bovendien stond het doel van gedrags- en mentaliteitsverandering niet op zichzelf, maar was het ingebed in een systeemanalyse. De vraag die voor ons ligt, is waarom die systemische blik, die lokaal en mondiaal verbindt en de verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven steeds meedenkt, in de afgelopen decennia naar de achtergrond is verdwenen.

De spanning tussen ideaal en praktijk nam toe naarmate de populariteit, aanhang en middelen van sociale bewegingen toenamen en zij dichterbij de macht kwamen. Hoe in die situatie trouw te blijven aan de eigen idealen? Het devies was veelal: professionaliseren en meedoen, maar de eigen idealen niet te veel laten verwateren. Dat bleek in de praktijk soms lastig. De PPR koos met deelname aan het kabinet-Den Uyl voor toegang tot de macht. De resultaten waren ambigu. In de regering botste de PPR op de grenzen van de politieke wil, waardoor centrale ambities van de partij – democratisering van het bedrijfsleven, de invoering van een basisinkomen en een vergroening van de economie – niet verwezenlijkt werden.¹⁴

Inmiddels staan deze onderwerpen (opnieuw) op de politieke agenda. Het overgrote deel van de Nederlanders realiseert zich dat milieuproblemen ernstig zijn en dat de mensheid een belangrijk aandeel heeft in het veroorzaken van klimaatverandering. Verandering in productie- en consumptiepatronen is noodzakelijk. Trends laten zien dat mensen minder vlees zijn gaan eten, en dat het gebruik van zonnepanelen en elektrisch vervoer toeneemt.¹⁵ Je zou dus kunnen stellen dat de PPR in bepaalde opzichten gelijk heeft gekregen. Tegelijkertijd vormen de gevolgen van klimaatverandering op wereldschaal en het vraagstuk van klimaatrechtvaardigheid – de internationale solidariteit waar de PPR zoveel belang aan hechtte – nog maar sinds kort en in beperkte mate onderdeel van publieke debatten. Is dit voldoende om de noodzakelijke transitie in gang te zetten? De recente rapporten van de IPCC, een expertpanel van de Verenigde Naties, stemmen weinig hoopvol. Dit leidt tot historische reflectie en introspectie, want: wanneer problemen zoals de uitputting van de aarde al in de jaren zeventig onderkend werden, wat is dan precies de rol van een agenderende organisatie als de PPR geweest? Op deze vraag (en meer) formuleert dit boek antwoorden.